

Makale Türü/ Article Type	Başvuru Tarihi/ Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published Date
Araştırma Makalesi	08.12.2022	09.03.2023	30.06.2023

Lozan Barış Görüşmeleri ve Diplomatik Süreç

Lausanne Peace Negotiations and the Diplomatic Process

Necmettin IŞIK*

Özet

Türkiye'nin uluslararası hukuk bağlamında tanınmasına izin veren Lozan Barış Antlaşması tarihsel olarak zorlu bir dönemin sonucunda imzalanmıştır. Lozan'a giden sürecin oluşmasına, Osmanlı topraklarında cereyan eden Balkan Savaşları, 1.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı zemin oluşturmuştur. Bu savaşların sonucunda Müttefikler ve Türkiye arasında nihai bir barışın inşa edilmesi amacıyla Lozan Konferansı toplanmıştır. Bu bağlamda bu çalışma Lozan'a giden süreci ele almakta ve Lozan görüşmelerine odaklanmaktadır. Lozan Görüşmelerinde özellikle Türk Heyetinin ve diğer aktörlerin nasıl bir diplomatik süreç işlettikleri ve bu süreçlerin diplomasinin hangi kavramsallaştırmalarıyla açıklanabileceği bu çalışmanın temel araştırma sorusudur.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Görüşmeleri, Lozan Barış Antlaşması, Diplomasi, Müzakere, Mütakere

Abstract

Lausanne Peace Treaty, which allowed Turkey to be recognized in the context of international law, was signed as a result of a historically difficult period. The Balkan Wars, the First World War, and the Turkish War of Independence, which took place in the Ottoman lands, became grounds for Lausanne's process. As a result of these wars, the Lausanne Conference was convened to build a final peace between the Allied Powers and Turkey. In this context, this study addresses the process leading to Lausanne and focuses on the Lausanne negotiations. The main research question of this study is what kind of diplomatic process especially the Turkish Delegation and other actors operated in the Lausanne Meetings and which conceptualizations of diplomacy these processes can be explained.

Keywords: Lausanne Peace Negotiations, Lausanne Peace Treaty, Diplomacy, Negotiation, Truce

* 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, necmettin.isik@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-00016448-2158

Giriş

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya) ve Türkiye arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.

Bu antlaşma, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan beri devam eden savaş durumunu tersine çevirerek nihai barışı sağlamak ve Lozan Barış Antlaşması'nın giriş metninde belirtildiği üzere "*ulusların ortak refah ve mutluluğu için gerekli olan dostluk ve ticaret ilişkilerini aralarında yeniden kurmak*" (Demirci, 2011:207) amacıyla taraflar arasında imzalanmıştır.

Bu amaçla 20 Kasım 1922'de tarafsız olduğu gerekçesiyle İsviçre'nin Lozan kentinde taraflar arasında diplomatik görüşmeler başlamıştır. Bu diplomatik görüşmelerde İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Müttefikler¹ çıkarlarını koruma bağlamında bir süreç yürütürken Türkiye daha çok egemenlik konularında bir politika yürütmüştür.

Taraflar arasındaki çıkar ve egemenlik konuları konferans boyunca çetin tartışmalara sahne olmuştur. Özellikle Musul, Boğazlar, azınlık hakları, kapitülasyonlar, Osmanlı borçları ve savaş tazminatı gibi konular uzlaşılması ve çözülmesi en zor meseleler olarak ön plana çıkmıştır. Ancak tarafların barışı inşa etme ve savaştan kaçınma istekleri karşılıklı tavizlerin verilmesine neden olmuş ve nihayetinde "orta yol" bulunmuştur.

Bir orta yol bulma süreci ise farklı şekillerde işlemiştir. Lozan görüşmelerinde, taraflar barışın devam etmesi bağlamında bir tutum sergilemelerine karşın kendi çıkarlarını söylem bağlamında mutlak bir şekilde savunmuşlardır. Buna rağmen anlaşmaya varılan noktalarda karşılıklı tavizler verilmiş ve anlaşılamayan noktalarda ise meselenin konferans dışında tartışılması kararı çıkmıştır. Bu yönüyle Lozan görüşmeleri diplomatik açıdan son derece zorlu ve farklılık içeren bir sürecin işletilmesi neticesinde imzalanmıştır.

Dolayısıyla bu çalışma, Lozan görüşmelerindeki aktörlerin nasıl bir diplomatik süreç işlettiklerini incelemekte ve diplomasi kavramsal çerçevesini kullanarak bu görüşmeleri açıklamaya çalışmaktadır. Bu çalışmada; zorlayıcı diplomasi, çok taraflı diplomasi, sessiz diplomasi, kamu diplomasisi, ikili diplomasi, gizli diplomasi, duygusal diplomasi, açık diplomasi gibi diplomasi kavramlarının farklı biçimlerinin Lozan görüşmeleri öncesinde ve esnasında işletildiği savunusu yapılmaktadır². Mevcut literatürde Lozan'a ilişkin diplomatik sürece dair bazı çalışmalar olsa da diplomasi literatürü üzerinden bir açıklama nadir olarak görülmektedir. Bu yönüyle çalışma mevcut literatüre katkı yapmayı hedeflemektedir.

Bu amaçla çalışmada ilk olarak, diplomasiye ilişkin literatüre kısaca değinilmiş ve Lozan görüşmelerinde diplomasi kavramının nasıl ele alındığı vurgulanmıştır. İkinci olarak, Lozan görüşmelerine zemin hazırlayan sürece ve savaşlara değinilmiştir. Üçüncü olarak, Lozan görüşmeleri öncesinde hangi konuların tartışıldığına yer verilmiştir. Son olarak, Lozan'da müzakerelere, hangi konuların gündeme getirildiğine ve bu konuların diplomatik olarak nasıl ele alındığına vurgu yapılmıştır.

¹ Literatürde İtilaf Devletleri, Anlaşma Devletleri ve Müttefikler kavramları kullanılıyor olsa da bu çalışmada Müttefikler kavramı kullanılacaktır.

² Burada bahsi geçen diplomasi kavramları çalışmanın sonraki bölümlerinde dipnot olarak açıklanmıştır. Ayrıca bu kavramların seçilmesinin temel nedeni Lozan Görüşmeleri sürecinde buna ilişkin örneklerin var olmasıdır. Diğer kavramlar ise örnek gösterilecek olay olmamasından kaynaklı olarak analize dâhil edilmemiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

İlk çağlardan günümüze değin diplomasinin politik bir araç olarak kullanıldığı bilinmektedir. Eski Yunan'da, Roma'da, Bizans'ta Arap Dünyası'nda iş birliği yapmak, savaştan kaçınmak, müzakere yapmak gibi amaçlarla diplomasi kullanılmıştır. Modern diplomasisinin temelleri Rönesans döneminde atılmış ve mukim büyükelçilikler kurulmuştur. Sonraki süreçte, diplomatlara yönelik ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar söz konusu olmuş ve diplomasinin icrasına yönelik törenler düzenlenmiştir. Bu tür uygulamalar diplomasinin kurumlaşmasını sağlamış ve diplomatik lisanın kullanılması kurumsallaşmayı pekiştirmiştir. Avrupa'da kurumlaşan ve modernleşen diplomasi biçimi sonraki tarihlerde Latin Amerika'da, Asya'da, Afrika'da ve Çin'de benimsenmiştir (İskit, 2012). Diplomasinin Türk tarihindeki yerine baktığımızda ise bazı Türk devletleri savaş öncesinde görüşmeler yoluyla diplomasiyi kullanmış ve bunu ilke olarak benimsemişlerdir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde komşu devletlerle ilişkilerde diplomasi kullanılmış ve bunun için elçi ve haberciler görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti tarihinin büyük bir döneminde geçici diplomasi kullanılmış ve verilen görevler görev süresi içerisinde devam etmiştir. Ancak 18.yüzyılda yapılan yeniliklerle birlikte mukim büyükelçilikler kurulmuş ve İngiltere, Fransa ve Prusya gibi devletlere büyükelçiler atanmıştır. Böylelikle sürekli diplomasi uygulamasına geçilmiştir. Osmanlı'dan sonra yeni kurulan cumhuriyet ile birlikte Hariciye Vekâleti kurulmuş ve diplomatik süreçlerin işleyişine dair uluslararası sözleşmelere taraf olunmuştur. Böylelikle Türkiye geçmişten günümüze değin modern diplomasinin uygulamalarını sürdürmüştür (Eren, 2021: 43-51).

Yukarıda kısa da olsa bahsedildiği üzere eski tarihlerden beri belli bir gelişim içinde olan diplomasinin ne olduğuyula ilgili literatür incelendiğinde, diplomasinin farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Bunu aşağıdaki bazı yazarların diplomasiye ilişkin tanımlamalarından görebiliriz;

Sharp: İnsanlar arasındaki belirli türden ilişkileri ele almak için bir dizi varsayım, kurum, süreç ve bir uygulama olarak diplomasi tanımlanabilir (Sharp, 2009: 13).

Mcglinchey: Diplomasi, bir sistem içinde (uluslararası ilişkiler) var olan ve hedeflerini barışçıl bir şekilde sürdürmek için özel ve kamusal diyaloga(diplomasiye) giren aktörler (genellikle bir devleti temsil eden diplomatlar) arasındaki bir süreçtir (Mcglinchey, 2017: 1).

Berridge: Diplomasi, özünde siyasi bir faaliyet, iyi kaynaklara ve beceriye sahip, gücün önemli bir bileşenidir (Berridge, 2021).

Henry Kissinger: Diplomasi, gücü dizginleyen bir sanattır (Tenembaum, 2017).

Brown: Diplomasi, çıkar odaklı sonuçlar elde etmek için iş birliği yapması gereken ülkeler arasında antlaşma sağlama sanatıdır (Brown, 2001).

Bu tanımlardan yola çıkarak, uluslararası aktörlerin çatışma ve savaş gibi bazı politikalara başvurmadan, kendi amaçlarını, çıkarlarını, hedeflerini gerçekleştirmek için uzlaşmaya, iş birliğine ve daha az maliyetli bir çerçeveye dayalı bir süreç yürütmelerine diplomasi diyebiliriz.

Bu tanımlar genel olarak diplomasiye ilişkin olmasına rağmen tek bir diplomasi türü yoktur. Diplomasiye ilişkin farklı türlerin ve kavramsallaştırmaların bazıları Abdurrahmanlı ve Bağış (Abdurrahmanlı ve Bağış, 2021: 145) tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

- Arabuluculuk Diplomasisi

- Çok Taraflı Diplomasi
- İkili Diplomasi
- Kamu Diplomasisi
- Sivil Diplomasi
- Zirve Diplomasisi
- Konferans Diplomasisi
- Parlamenter Diplomasisi
- Mekiik Diplomasisi
- Toplumsal Diplomasi
- Konferans Diplomasisi
- Nükleer Diplomasi
- Önleyici Diplomasi
- Sessiz Diplomasi
- Kültür Diplomasisi
- Çevre Diplomasisi
- İnsani Diplomasi
- Zorlayıcı Diplomasi
- Açık Diplomasi
- Dişsiz Diplomasi- Diplomacy Without Teeth
- Gizli diplomasi

Buna benzer kavramsallaştırmalar, birçok yazarın çalışmalarında ana tema olarak seçilmiş ve detaylandırılmıştır. Örnek vermek gerekirse, Dichter (2020), Soccer Diplomacy: International Relations and Football since 1914 (Futbol Diplomasisi: 1914'ten beri Uluslararası İlişkiler ve Futbol) adlı çalışmasında futbol diplomasisine; Hall (2015), Emotional Diplomacy: Official Emotion on the International Stage (Duygusal Diplomasi: Uluslararası Sahnedeki Resmî Duygu) adlı çalışmasında duygusal diplomasiye; Davies, Kamradt-Scott ve Rushton (2015), Disease Diplomacy: International Norms And Global Health Security (Hastalık Diplomasisi: Uluslararası Normlar ve Küresel Sağlık Güvenliği) adlı çalışmalarında hastalık diplomasisine; Gienow-Hecht (2009), Sound Diplomacy: Music and Emotions in Transatlantic Relations, 1850-1920 (Ses Diplomasisi: Transatlantik İlişkilerde Müzik ve Duygular, 1850-1920) adlı çalışmasında ses diplomasisine; Potter (2002) ise Cyber-Diplomacy: Managing Foreign Policy In The Twenty-First Century (Siber Diplomasi: Yirmi Birinci Yüzyılda Dış Politikayı Yönetmek) adlı çalışmasında ise siber diplomasiye yer vermiştir.

Diplomasiye ilişkin kavramsallaştırmalara ek olarak Lozan'ın diplomatik açıdan nasıl ele alındığı incelendiğinde ise şu konular ön plana çıkmıştır: Lozan'a giden Türk heyetinin yaşadığı sorunlar ve üretilen çözüm önerileri (Babaoğlu, 2019), Lozan'da Türk diplomasisinin tarihsel seyri (Sonyel, 1974), Lozan'da Ermeni meselesine ilişkin tarafların birbirlerine karşı izlediği diplomatik manevralar (Bilgin, 2005), Türk heyetinin Lozan'a gitmeden önce yaptığı diplomatik faaliyetler ve bu faaliyetlerin Müttefikler üzerindeki etkileri (Uzun, 2013).

Bu çalışma, yukarıda bahsedilen çalışmalardan farklı olarak Lozan Barış Görüşmelerinin diplomasiinin birçok biçimini ve farklı stratejisini içeren çok boyutlu bir diplomatik sürece işaret ettiğine aynı zamanda bunların diplomasiinin belirli bazı kavramlarıyla açıklanabileceğine vurgu yapmaktadır. Bundan bahsetmeden önce Lozan'a giden süreci anlamak faydalı olabilir.

2. Lozan'a Giden Sürec

Lozan'a giden süreci oluşturan temel etken, Osmanlı topraklarında meydana gelen savaşlar ve bu savaşlar sonrasında ortaya çıkmış olan mütarekeler ve antlaşmalardır. Bu üç savaş sırasıyla Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'dır.

1912-1922 yılları arasında yaşanan bu savaşlardan ilki Balkan Savaşları'dır. Bilineceği üzere Balkan Savaşları kendi içerisinde iki aşamadan meydana gelmiştir. 1878 Berlin Antlaşması'yla büyük ölçüde Rumeli toprakları Osmanlı Devleti'nden koparılmıştır. Fakat bu topraklar üzerindeki paylaşım meselesi çözülememiştir. Bulgaristan-Yunanistan, Karadağ-Bulgaristan ve Karadağ - Sırbistan ile ittifaklar kuran Rusya 1912 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı "Balkan İttifakı"nı kurmayı başarabilmiştir. Ardından bazı Balkan devletlerinin özerklik taleplerini dile getirmesi ve 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik savaş ilan etmesiyle Balkan Savaşları'nın ilk aşaması başlamıştır. Karadağ'ın ardından Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Osmanlı'nın Balkanlardaki siyasi ittifakı yeterince önemsememesi, ordu içindeki ayrışmalar, Balkan devletlerinin savaşa hazırlıklı olması gibi nedenlerle Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nın ilk aşamasında yenilgiye uğramıştır. İkinci aşamada ise Bulgaristan'ın teritoryal büyümesinden rahatsız olan Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Romanya, Bulgaristan'a karşı savaş ilan etmişlerdir. Bu devletler kendi aralarında Bükreş Antlaşması'nı imzalayarak savaşa son verirken Osmanlı Devleti ise Bulgaristan'la İstanbul Antlaşması'nı imzalamış ve Meriç Nehri iki devlet arasında sınır olarak kabul edilmiştir (Küçük, 1992). Balkan Savaşları neticesinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa eksenli coğrafyası Doğu Trakya haricinde kaybedilmiş ve bu kaybedilen topraklar yüzde 83 gibi büyük bir orana ulaşmıştır (Toprak, 2002: 9-10).

Bu savaşlardan ikincisi, Birinci Dünya Savaşı'dır. Temelleri çok önceden atılmış iki blok arasındaki güç çekişmesi, dünyanın siyasi ve ekonomik açıdan paylaşılması meselesi Birinci Dünya Savaşı'na neden olacak ana odağı meydana getirmiştir. Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın (İtalya sonrasında taraf değiştirecektir) dâhil olduğu "Üçlü İttifak" ve İngiltere, Fransa ve Rusya'nın dâhil olduğu "Üçlü İtilaf" yani Müttefikler silahlanma politikası yürütmüşlerdir. Bu iki blok arasındaki sert rekabetin bir savaşa dönüşmesi beklenen bir gelişmeydi ve 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdının öldürülmesiyle bahsi geçen devletler ardı ardına birbirlerine savaş açmışlardır. Mevcut iki bloğa Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Osmanlı Devleti ve Yunanistan gibi devletler de katılmıştır (Kuran, 1992). Böylelikle savaşın hem tarafları artmış hem de savaşın yaşandığı coğrafi alan büyük ölçüde tüm kıtalara yayılmıştır.

Nihayetinde, milyonlarca insanın öldüğü, büyük maddi kayıpların yaşandığı, dünya haritasının yeniden çizildiği Birinci Dünya Savaşı'nda yenenler yenilen taraftan çeşitli tavizlerin, avantajların ve isteklerin bulunduğu "yenilgi bedeli" olarak önce mütarekeler sonrasında ise barış antlaşmaları imzalatmışlardır. Yaklaşık olarak dört yıl süren savaşın sonunda İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya gibi kazanan tarafta yer alan devletler Almanya ile Versay, Avusturya-Macaristan ile Sen Jermen (Saint-Germain) ve Bulgaristan ile Nöyyi (Neuilly) antlaşmalarını imzalamışlardır³.

Müttefikler, İngilizlerin öncülüğünde Osmanlı Devleti ile 30 Ekim 1918 yılında Mondros Mütarekesi'ni imzalamışlardır. Mondros Mütarekesi bir ateşkes antlaşmasından çok Osmanlı Devleti'nin egemenliğini büyük ölçüde azaltan bir antlaşma görünümü

³ Bu antlaşmaların taslakları, 18 Ocak 1919'ta toplanan Paris Barış Konferansı'nda belirlenmiştir. Osmanlı ile yapılacak olan barış antlaşmasının taslağı ise Müttefiklerin kendi arasında anlaşamamaları sonucunda ertelenmiştir.

taşımıştır. Aşağıda Öztürk'ün bahsettiği şekliyle Mondros Mütarekesi'ndeki antlaşma içeriği siyasi, askeri, ekonomik ve stratejik açıdan son derece ağır ifadelerden oluşmuştur:

“Mondros Mütarekesi Osmanlı savunma sistemini neredeyse tamamen yok ediyordu. Sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli askeri kuvvetten fazlası hemen terhis olunacaktı. Güvenlik ve buna benzer konularda kullanılacak küçük gemiler dışında Osmanlı sularında ve Devlet-i Aliyye tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün savaş gemileri İtilaf devletlerine teslim edilecekti. Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan Osmanlı birlikleriyle Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subayları İtilaf kuvvetlerine teslim olacaktı. Türk sularındaki bütün torpil tarlaları, torpido ve kovanların yerleri gösterilecek, bunların temizlenmesinde gerektiğinde İtilaf devletlerine yardım edilecekti. Boğazlar serbest geçişe açılacaktı. Resmi kullanım dışındaki telsiz, telgraf ve telefon haberleşmeleri İtilaf memurlarınca denetlenecekti. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu bütün demiryolları ve limanlar İtilaf kuvvetlerine açılacaktı. Bu çerçevede İç Anadolu ile ulaşım için stratejik önemi haiz Toros tünelleri işgal edilecekti. Osmanlı hükümeti İttifak devletleriyle bütün ilişkilerini kesecekti. Buna paralel olarak Almanya ve Avusturya subayları ve sivil memurları ile bu ülkelerin vatandaşlarının en kısa zamanda Osmanlı ülkesini terk etmesi sağlanacaktı” (Öztürk, 2005: 272).

Mondros Mütarekesi'nden sonra Müttefikler, Osmanlı Devleti ile Sevr Barış Antlaşması'nı⁴ 10 Ağustos 1920'de imzalamışlardır. Mondros Mütarekesi'nden farklı olmayan Sevr Antlaşması Osmanlı Devleti'ni küçük bir coğrafi alana sıkıştırmıştır.

Harita 1: Sevr Antlaşması'na Göre Osmanlı Devleti'nin Sınırları

Kaynak: Küçük, 2009.

Haritada görüldüğü gibi geriye kalan topraklar ise İngiltere, Fransa, İtalya arasında imtiyazlı bölgeler olarak paylaştırılmıştır. Ayrıca Trakya bölgesi Yunanistan'a verilmiş ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devletinin kurulması gündeme gelmiştir. Teorik olarak

⁴ Sevr Antlaşması'nın maddeleri için bkz: Başkent Üniversitesi Sam. (tarihsiz). "Sevr Antlaşması", http://sam.baskent.edu.tr/belge/Sevr_TR.pdf, (Erişim Tarihi: 04.05.2020).

antlaşma maddeleri Müttefikler tarafından hayata geçirilmiş ve İstanbul dâhil Anadolu toprakları işgal edilmeye başlanmıştır.

Tam da bu noktada Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'nın imzalandığı zaman aralığında Anadolu topraklarında "Millî Mücadele Hareketi" baş göstermiştir. Bu hareket Ankara'da kurumsallaşarak Büyük Millet Meclisi'ne dönüşmüş ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kongreler düzenlemiştir. Aynı hareket, 'ulusal dış politikanın değişmez temeli'ni oluşturacak Misak'ı Milli'yi⁵ kabul etmiş (Demirci, 2011: 17-18) ve Anadolu'da bir kurtuluş mücadelesini başlatmıştır.

Lozan'a giden son savaş ise Kurtuluş Savaşı'dır. Kurtuluş Savaşı'nın ne zaman başladığıyla ilgili sorulara genellikle 19 Mayıs tarihi verilmektedir (Oral, 2018: 6). 19 Mayıs 1919 tarihi, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı ve ardından onun Anadolu direnişini birleştirmeye çabalamasının başlangıç tarihidir denilebilir. Bu direnişe zemin hazırlayan ve direnişi güçlendiren bazı gelişmeleri aşağıdaki şekliyle kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

Birincisi, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasının hemen öncesinde Yunanistan'ın İzmir'i işgali milli mücadelenin yoğunlaşmasına ve aynı zamanda bir İngiliz amiralinin belirttiği gibi Anadolu yurtseverliğinin artmasına neden olmuştur (Demirci, 2011: 19).

İkincisi, Anadolu direnişinin "temel gerekçe, amaç ve yöntemi"ni (Yalçın, 2011: 20) belirleyen Amasya Tamimi⁶ 22 Haziran 1922'de ilan edilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte İstanbul Hükümeti yerine Anadolu'da yeni bir hükümetin kurulacağına sinyali verilmiş ve Milli Mücadele'nin diğer halklarının önü açılmıştır.

Üçüncüsü, Anadolu'da yapılan işgallerin kabul edilmeyeceği, gerekirse buna karşı çıkılacağı ve bağımsızlığın tek çıkar yol olduğu düşüncesi Erzurum Kongresi'nde (23 Temmuz- 7 Ağustos 1919) ve Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) kabul edilmiştir.

Dördüncüsü, Anadolu direnişini örgütleyenlerin Feroz Ahmed'in deyişiyle "ulusalcılar"ın ülkede güç kazanması neticesinde Müttefikler, İstanbul'u işgal etmiş, bir dizi tutuklama gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra Mebuslar Meclisi'nin feshedilmesi üzerine Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin merkezi konumunda olacak olan yeni meclisin kurulması için çağrıda bulunmuştur. Bunun üzerine 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi adıyla yeni meclis kurulmuştur (Ahmed, 1995: 75).

Beşincisi, Büyük Millet Meclisi, İstanbul hükümetinin işlevsizleştirilmesi sonucunda siyaseten güçlü bir konuma gelmiştir. Ancak bu siyasi konumu daha da güçlendirecek ve sürekli kılacak askeri güçten yoksundu. Bu amaçla Anadolu'nun çeşitli yerlerinden varlık gösteren ve işgallere direnen Kuva'yı Milliye birliklerinin tek elden yönetilmesi amacıyla bir kararname çıkarılmıştır (Özüçetin ve Dağıstan, 2010: 15). Böylelikle Anadolu direnişinin askeri yönü güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Bundan sonraki süreçte Büyük Millet Meclisi askeri güçle bir mücadele sürdürürken aynı zamanda diplomatik bir mücadeleyi de yürütmüştür. Nihayetinde Müttefiklerin öne sürdüğü "plan, öneri ve antlaşma taslaklarına karşı verilmiş diplomatik bir mücadele sürecini" de meclis yürütmüştür. Bu bağlamda Müttefikler, Sevr Antlaşması'nı⁷ Türk

⁵ 17 Şubat 1920 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misak'ı Milli altı maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler "vatanın bölünmezliği, Kars, Ardahan ve Batum illeri, Batı Trakya, İstanbul ve Boğazlar, Azınlıklar, Tam İstiklal" konularında taviz verilmemesi gerektiğine ilişkin değerlendirmeler içermektedir (Güven, 2018: 117-138).

⁶ Bu tamimin detaylı içeriğini incelemek için bknz: Amasya Valiliği. (tarihsiz). "Amasya Tamimi" <http://www.amasya.gov.tr/amasya-tamimi-22-haziran-1919>, (Erişim Tarihi 05.04.2020).

⁷ Sevr Antlaşması, Son Osmanlı Mebusan Meclisi kapatıldığından ve Büyük Millet Meclisi tarafından kabul görmediği için resmen yürürlüğe girememiş ve hukuki bir zemin kazanamamıştır.

tarafına yani Ankara'daki hükümete kabul ettirmek amacıyla askeri güce başvurmuş ve bunun için de Yunan Ordusu'na güvenmişlerdir (Tağmat, 2013: 31).

Müttefiklerin bu politikasına karşı Ankara Hükümeti askeri hazırlık yapmış ve aynı zamanda çeşitli devletlerle de diplomatik ilişki kurmak istemiştir. Avrupa'ya karşı Amerika Birleşik Devletleri'yle görüşme halinde olan hükümet, çeşitli konularda anlaşmazlığa düşen Müttefiklerin zaaflarından yararlanarak İngiltere'ye karşı Fransa'yla görüşmeler gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda SSBC ile de diyalog süreci başlatılmıştır (Gönlübol ve Kürkcüoğlu, 1985:455).

Ankara Hükümeti 1920-1922 yılları arasında hem askeri hem de diplomatik açıdan çeşitli başarılar kazanmıştır. Doğu'da Ermenistan'ın yenilgiye uğratılmasından sonra 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmış ve güneyde Fransız güçlerine alınan zafer sonrasında Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) imzalanmıştır. İtalya ise Anadolu'dan çekilme kararı almıştır. Batı Cephesi'nde ise üst üste zaferler alınmıştır. Birinci İnönü, İkinci İnönü ve Sakarya Zaferi ve nihayetinde 9 Eylül 1922'teki 'Zafer' ile "askeri aşama" sonlanma aşamasına gelmiştir (Gönlübol ve Kürkcüoğlu, 1985:456).

Ankara Hükümeti'nin sahada aldığı askeri başarılar, diplomatik alanda Müttefikler tarafından muhatap alınmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin; 6-11 Ocak 1921 tarihlerinde gerçekleşen Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra Müttefikler Sevr Antlaşması'nı yenileyip kabul ettirmek amacıyla hem İstanbul'daki hükümeti hem de Ankara'daki hükümeti Londra'da konferansa davet etmişlerdir (Öztoprak, 1995:567-568).

Bu gelişmeden sonra İzmir'in Yunan İşgalinden kurtarılması gerçekleşmiştir. Bu olay üzerine Müttefikler, Ankara Hükümeti'ne ateşkes çağrısında bulunmuşlardır. Bu çağrının yapıldığı dönemde İngiltere ve Ankara arasında boğazlara ilişkin bir gerilim yaşanmıştır. İngiliz siyasi tarihinde Çanak Krizi denilen ve Çanakkale Krizi olarak da bilinen olayda (Çulfalı, 1999:801) Ankara hükümetine bağlı ordular boğazlar bölgesine doğru ilerlemiştir. Ankara Hükümeti bu politikasıyla *zorlayıcı diplomasiyi*⁸ kullanarak tarafları uzlaşma zemine çekmek istemiştir.

Bu diplomatik krize rağmen taraflar arasında bir ateşkes antlaşmasının yapılması kabul edilmiştir. Buna ilişkin 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da başlayan konferansta; Türkiye'yi İsmet Paşa, İngiltere'yi Genel Harrington, Fransa'yı General Charpin, İtalya'yı General Monbelli ve Yunanistan'ı General Mazarakis temsil etmiştir (Başyigit, 2007:180).

11 Ekim 1922'de varılan antlaşmada; Türk-Yunan çatışmalarının durdurulması, Yunan kuvvetlerinin Meriç Nehri'nin batısına çekilmesi, Boğazlarda konuşlu Türk ve Müttefik güçlerinin barış antlaşması imzalanıncaya dek buldukları konumlarda kalmaları gibi önemli maddeler yer almıştır⁹. Buradan da anlaşılacağı üzere taraflar karşılıklı olarak barış antlaşması imzalanıncaya dek zorlayıcı diplomasiyi devam ettirmişlerdir. Böylelikle, askeri güçler tamamen devre dışı bırakılmadan diplomatik açıdan masada kalma hedeflenmiştir.

⁸ "Zorlayıcı diplomasi en yalın ifadeyle, bir dış politika aracı olarak askeri güç kullanımının potansiyel olarak varlığına işaret etmektedir" (Şener, 2018: 163).

⁹ Antlaşmanın 14.maddesini incelemek için bkz: Türk Tarih Kurumu. (2016). "1922 Mudanya Silah Bırakışımı Sözleşmesi", https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/4-1922_Mudanya.pdf, (Erişim Tarihi 05.04.2020).

Böylelikle Müttelikler bütünüyle Ankara Hükümeti'ni tanıırken, bu başlıkta anlatılmaya çalışılan zorlu süreci sonlandıracak olan barış antlaşmasının yani Lozan'a giden yolun önu bütünüyle açılmıştır. Bu yolun açılmasıyla birlikte taraflar çeşitli adımlar atmışlardır. Lozan öncesi durumu inceleyerek bu adımları inceleyebiliriz.

3. Lozan Öncesi Durum

Lozan öncesi duruma bakıldığında Ankara Hükümeti için temel olarak Lozan'a gidecek temsilcinin kim olacağı, seçilen temsilcinin yeterli olup olmadığı ve nasıl bir diplomatik süreç yürütüleceği soruları ortaya çıkmıştır. Lozan'a katılacak tüm taraflar için ise konferansın nerede yapılacağı, konferansa hangi devletlerin katılacağı ve konferans tarihinin ne zaman olacağı önem kazanmıştır.

İlk olarak, Lozan'da Ankara Hükümeti'ni kimin temsil edeceğini sorusu ortaya çıkmıştır. Ancak bu sorunun cevabı Mustafa Kemal açısından net bir şekilde İsmet Paşa'dır. İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in en güvendiği devlet adamlarından biridir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı sırasında kazandığı başarılar ve Mudanya Mütarekesi'nde gösterdiği diplomatik tavır nedeniyle baş temsilci olarak seçilmiştir (Karagedikli, 2013: 23). Bu nedenlerden dolayı Lozan Barış Görüşmeleri için de baş temsilci İsmet Paşa seçilmiştir. İsmet Paşa'nın yanı sıra Lozan'a gidecek heyette şu isimler belirlenmiştir:

- Yardımcılar: Dr. Rıza Nur, Hasan Saka
- Müşavirler: Münir Ertegün, A.Muhtar Çilli, Veli Saltık, Zülfü Tigrel, Zekai Apaydın, Şefik Başman, Seniyettin Başak, Şevket Doğruker, Tefvik Bıyıklıoğlu, Tahir Taner, Nusret Metya, Hikmet Bayur, Zühtü İnhan, Fuat Ağralı, Mustafa Şeref Özkan, Şükrü Kaya, Hamit Hasancan, Cavit Bey, Hayım Naum, Baha Bey.
- Basın Danışmanları: Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı
- Genel Sekreter ve Danışman: Reşit Saffet Atabinen
- Çeviriciler: Hüseyin Pektaş
- Sekreterler: Ali Türkgeldi, Mehmet Ali Balin, Cevat Açıkalin, Celal Hazım Arar, Saffet Sav, Süleyman Saip Kıran, Rifat Bey, Dr. Nihat Reşat Belger, Atıf Esenbel, Sabri Artuç (Tural, 2003: 9)¹⁰.

Bununla birlikte seçilen heyetin diplomatik açıdan yeterli olup olmadığı tartışmaları ortaya çıkmıştır. İsmet Paşa'nın anılarında belirttiği gibi kendisini "amatör diplomat" olarak tanımlamıştır (Hür, 2016: 30). Ayrıca verdiği başka bir demeçte diplomasiye ilişkin tecrübeli olmadığını dile getirmiştir: "Ben o zamana kadar çizmeden başka bir ayakkabı tanımıyordum. Sabahleyin yataktan kalkar kalkmaz ilk işim olarak çizmeyi ayağıma geçirir, ondan sonra tabii bir şekilde terlikle dolaşmış gibi hazırlanırdım. Lozan'a bu bilgi ile gittim" (Turan, 2004).

İsmet Paşa diplomatik açıdan tecrübeli olmadığını kabul etmiştir. Fakat yine de Lozan'a gitmeden önce mecliste yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin haklarını Misak'ı Milli ve Büyük Millet Meclisi'nin yaptığı antlaşmalar çerçevesinde savunacağını dile getirmiştir:

"Arkadaşlar yüksek heyetinizin güvenini kazanarak barış konferansına heyetimiz gidiyor. Heyetimizin Avrupa'da takip edeceği davaların esas yolları, şimdiye kadar dünya tarafından

¹⁰ Belirlenen bu heyette Osmanlı diplomatlarına yer verilmemiştir. Son dönemlerde uluslararası konferans ve toplantılarda başka devletlerce küçük görülmeleri hatta Osmanlı diplomatlarının diğer devletlerle kendilerini eşit görmemeleri bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Ayrıca Lozan'a gidecek heyetin Batı'nın 'hasta adam' olarak gördüğü bir devleti değil, "yeni bir zihniyeti ve yeni bir ruhu" temsil etmeleri istenmiştir (Arıkan, tarihsiz).

bilinmektedir. Bu, milletimizin öteden beri milli istekleri yolunda takip ve tespit ettiği yoldur ki, Misak-ı Milli ile açıklanmıştır. Binaenaleyh Misak-ı Milli ve yüksek heyetinizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği anlaşmalar bizim hareket hattımızın esasını teşkil eder. Misak-ı Milli ile yapılmış anlaşmalar çerçevesinde haklarımızı savunacağız. Ümit ediyoruz ki, hak ve hakikat dünyada o kadar ileri gitmiştir ki isteklerimizi kolaylıkla açıklamaya muvaffak olacağız. İnşallah barış konferansı insaniyetin, hakkı kabul hususunda çok insafli ve çok ileri olduğuna şahit olur. Heyetimiz için yüksek Meclisin daimî yardımları ilahi kararın belirmesine vesile olacaktır” (Aysal, 2013: 12).

İkinci olarak, Ankara Hükümeti nasıl bir diplomatik süreç yürüteceğini belirlemeye çalışmıştır. Uluslararası ilişkilerin veya diplomasinin söz konusu olduğu alanlarda aktörlerin belli konularda taviz vermeyeceğine işaret eden kırmızı çizgi politikası Ankara Hükümeti tarafından benimsenmiştir. Lozan’a gitmeden önce Türk Heyeti’ne Ankara Hükümeti tarafından verilen 14 maddelik talimatnamede¹¹ bu politikaya yer verilmiştir. Bu talimatnamede Ankara Hükümeti’nin iki kırmızı çizgisi bulunmaktadır. Ermenistan devletinin kurulmaması ve kapitülasyonların kabul edilmemesi kırmızı çizgi olarak kabul edilmiştir¹². Diğer maddeler ise şöyledir:

- Irak sınırı; Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacaktır.
- Suriye sınırı; Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır; Res İbni Hani’den başlayarak Harim Müslimiye, Meskene sonra Fırat Yolu, Derizör, Çöl ve Musul ili güney sınırı.
- Adalar; Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza yakın olan adalar ülkemize katılacak, kabul edilmezse Ankara’ya sorulacak.
- Trakya sınırı; 1914 sınırının elde edilmesi için uğraşılacak.
- Batı Trakya; Halk oylaması (Plesibit) istenecek.
- Boğazlar ve Gelibolu yarımadası; Yabancı askeri kuvvet kesinlikle kabul edilemez. Bu nedenle görüşmeler kesilirse, Ankara Hükümeti’ne bilgi verilecek.
- Azınlıklar; Nüfus değişimi savunulacaktır.
- Osmanlı borçları; Osmanlıdan ayrılan devletlere paylaşılacaktır. Türkiye’ye kalan borçlar, Yunanistan’dan alınacak tamirat ve tazminat bedeline mahsup edilecektir. Eğer kabul edilmezse, borçlar 20 yıl ertelenecektir. Düyunu Umumiye İdaresi kaldırılacaktır. Kabul edilmezse Ankara Hükümeti’ne sorulacaktır.
- Ordu ve Donanma; Sınırlama kabul edilmeyecektir.
- Yabancı kurum ve kuruluşlar; Türk yasalarına uyacaklardır.
- Bizden ayrılan ülkeler; Misak-ı Milli sınırlarımız dışında kalanlardır.
- İslami cemaat ve vakıfların hakları; Eski antlaşmalara göre sağlanacaktır (Hür, 2016: 19-20).

Üçüncü olarak, taraflar barış görüşmelerinin yapılacağı yeri belirlemeye çalışmışlardır. Ankara Hükümeti İzmir’in olmasını istemiş ancak Müttefikler bunu kabul etmemiş ve Lozan’ı öne sürmüşlerdir (Karagedikli, 2013: 19). Ankara Hükümeti’nin İzmir

¹¹ İngiltere İsmet Paşa’ya verilen benzer bir talimatnameyi Lord Curzon’a vermiştir. Bu talimatname A ve B olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır. A kategorisinde; Türk ordu ve donanmasının sınırlandırılması, 1.Dünya Savaşı için Türkiye’den savaş tazminatının istenmesi, Musul ve Kerkük gibi yerlerde manda rejiminin devam etmesi, kapitülasyonların gevşetilmesi gibi maddeler yer almaktadır. B kategorisinde ise; azınlıklar ve mali konuları gibi maddeler yer almaktadır (Demirci, 2011: 53-54).

¹² Diplomatik süreçlerde tarafların kırmızı çizgilerinin olması uzlaşma zeminini zorlaştırabilir. Ancak bu iki kırmızı çizgi Ankara Hükümeti için doğrudan egemenlik konusuyula ilgili olduğu için önem kazanmıştır.

önerisinin, bu şehrin Türk Zaferi açısından sembolik bir yer olmasından kaynaklanmıştır. Bunun yanı sıra Lozan şehrinin uzak olması ve iletişim için zorluklar taşıması nedeniyle Ankara için Lozan'ın dezavantajlı bir yer olduğu düşüncesi hâkim olmuştur. Buna rağmen Müttefiklerin dediği olmuş ve konferansın yapılacağı yer Lozan olarak belirlenmiştir.

Dördüncü olarak, barış görüşmelerine hangi devletlerin katılacağı önem kazanmıştır. Bu devletler davet edenler, davet edilenler, boğazlara ilişkin çağırılanlar ve diğer konularda çağırılanlar olarak sınıflanmıştır:

- Davet edenler: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya
- Davet edilenler: Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, ABD ve Türkiye
- Boğazlara ilişkin: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği¹³
- Diğer konular için çağırılanlar (ticaret, iskân vs): Belçika, Portekiz (Oran, 2009: 216-217).

Görüldüğü gibi Lozan Konferansı'na birçok devlet davet edilmiştir. Bu yönüyle teorik olarak bakıldığında *çok taraflı diplomasi (konferans diplomasisi)* ya da diğer ismiyle *parlamentar diplomasinin*¹⁴ Lozan'da geçerli olduğu öne sürülebilir.

Son olarak, konferans tarihi belirlenmeye çalışılmıştır. Müttefikler konferans tarihini 13 Kasım 1922 olarak belirlemişlerdir (Birsell, 1933: 1). Ancak İngiltere'de seçimlerin olduğu öne sürülerek bu tarih ertelenmiştir. Buna rağmen İsmet Paşa ve heyeti Lozan'a yolculuklarını ertelememiştir. İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nın hemen öncesinde hem Lozan'da hem Fransa'da diplomatik girişimler ve basın açıklamaları yapmıştır. (Uzun, 2013: 330-337). Özellikle *sessiz diplomasi*¹⁵ mantığıyla Avrupalı siyasetçi ve diplomatlarıyla yapılan görüşmelerle Türk heyeti, Lozan öncesinde diplomatik açıdan kendi konumlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Basın açıklamaları aracılığıyla da *kamu diplomasisi*¹⁶ kullanmıştır. Polat'ın belirttiği gibi, İsmet Paşa Lozan öncesinde yaptığı basın açıklamaları ve yabancı gazetecilere verdiği mülakatlarla, Türk tezlerinin haklılığının, Misak-ı Milli'nin, barış isteğinin, bağımsızlığın ve Türkiye'nin modern bir demokrasi olduğunun altını çizmiştir (Polat, 2013: 248-255). Bir iletişim stratejisi olarak kamu diplomasisinin kullanılmasıyla, dünya kamuoyuna mesaj vermek, dünya kamuoyundan destek almak ve dünya kamuoyu üzerinde iyi bir izlenim bırakmak hedefi güdülmüştür.

İsmet Paşa ve Türk heyeti bu tür girişimlerini tamamlamış ve nihayetinde konferans tarihi 20 Kasım 1922 olarak belirlenmiş ve konferansın ilk evresi 20 Kasım 1922-4 Şubat 1923 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. İkinci evresi ise 23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu tarih aralıklarında gerçekleşen diplomatik müzakereleri sonraki başlıkta detaylandırabiliriz.

¹³ Müttefikler karşısında yalnız kalmak istemeyen Ankara, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği'nin konferansa katılmasını istemiştir (Oran, 2009: 217).

¹⁴ "Teknik olarak, ikiden fazla ülke arasındaki ilişkilerin söz konusu olduğu diplomasi ya da çok taraflı-mültilateral diplomasi adı verilir. Ayrıca, bu tür diplomasi, genellikle toplantılarda, konferanslarda, yazılı iletişim yerine yüz yüze sözlü olarak yürütüldüğü için 'konferans diplomasisi' veya 'parlamentar diplomasi' olarak da isimlendirilir" (İskit, 2012: 109).

¹⁵ "Gizli müzakerelerle veya belirli bir eylemde bulunmaktan kaçınarak başkalarının davranışlarını etkilemeye çalışmak" (Dlamini, 2003: 171) şeklinde yürütülen diplomasi türüne sessiz diplomasi (quiet diplomacy) denmektedir.

¹⁶ Manheim, kamu diplomasisinin amacının devlet politikası lehinde açıklama yapmak, konuşmak ve yabancı toplumlara bir ulusu temsil etmek olduğunu ileri sürmektedir (Manheim, 1994: 4). Kavramsal olarak 1965'te Edmund Gillion tarafından ortaya konmasına rağmen, İsmet Paşa'nın çok önceden bu diplomatik stratejiyi kullandığını öne sürebiliriz.

4. Lozan'da Diplomatik Müzakereler

Lozan'da diplomatik müzakereler 20 Kasım 1922'de saat 16'da Ment Benon Gazinosu'nda başlamıştır (Şenol, 2011: 107). Konferans, tarafsız konumdaki İsviçre Konfederasyonu Başkanı Haab'ın barışa dair yaptığı konuşmayla açılmıştır (Sarı, 2016: 198).

Bu konuşmadan sonra Lord Curzon konferans başkanı sıfatıyla, savaşların verdiği sıkıntıları ve acıları geride bırakmak amacıyla bu konferansın düzenlendiği dile getiren bir konuşma yapmıştır. Normalde protokolde yer verilmemesine ve diplomatik teamüllere uymamasına rağmen İsmet Paşa söz almak istemiş ve Türklere yapılan haksızlıklar, savaşın verdiği büyük yıkım, Türkiye'nin kazandığı büyük zafer ve konferansta yeni Türkiye'nin olduğunu vurgulamıştır¹⁷. Aslında bu konuşmayla İsmet Paşa Türkiye'yi en baştan itibaren eşit konumda tutmaya ve Lord Curzon'un baskın olabilecek konumunu engellemeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Görüşmelere 21 Kasım'da Uşi Şatosu'nda devam edilmiştir. Bu görüşmelerde başkanlığa Lord Curzon getirilmiş, genel sekreterliğe Fransız heyetinden Massingly belirlenmiştir. Ayrıca oluşturulacak komisyonlara Müttefik temsilcileri başkan olarak seçilmiştir. İsmet Paşa'nın oluşturulan bu yapılarda Türk temsilcilerin olması talebi kabul edilmemiştir (Turan Ş, 2003). Buna ek olarak konferansın düzeniyle ilgili bir tüzük (nizamname) yürürlüğe konmuştur. Bu tüzüğün beşinci maddesinde çözülmesi gereken meseleler üç ana komisyona ayrılmıştır. Bunlardan birincisi; "topraklara, askerliğe, boğazlara ait işler komisyonu", ikincisi; "Türkiye'de yabancıların tabi olacağı usul komisyonu", üçüncüsü ise "mali ve iktisadi meseleler komisyonudur" (Birsal, 1998: 16-19).

Konferansın bundan sonraki sürecinde Lord Curzon Türkiye'ye karşı Müttefikleri kendi etrafında birleştirmeye ve ortak bir cephe oluşturmaya çalışırken İsmet Paşa ise bu ortaklaşmayı önlemeye çalışmıştır. İsmet Paşa öncelikle konferanstaki diğer küçük devletlerle anlaşarak bir yol çizmeye çalışmış ancak bu devletlerin bitmek bilmez istekleri karşısında bundan vazgeçmiştir. Bundan sonraki süreçte en ihtilafli olunan ülke yani İngiltere ile sorunların çözümüne ağırlık verilmiştir (Akyol, 2013). Aynı zamanda, Lord Curzon açık oturumlarda görüşülen meseleleri çözümden uzak bir perspektif benimsemiş ve yaptığı gizli toplantılarla İngiltere'nin çıkarlarını korumaya çalışmıştır (Hür, 2016: 40). Konferansın bu zaman dilimini diplomatik açıdan incelediğimizde özellikle Lord Curzon ve İsmet Paşa'nın farklı diplomatik tercihler yaptığı görülmektedir. İsmet Paşa, İngiltere, Fransa, İtalya gibi önde gelen devletlerin dışında kalan nispeten daha az etkili devletlerle ikili görüşmeler yaparak *ikili diplomasiyi*¹⁸ tercih etmiş ve netice almada başarısız olmuştur. Lord Curzon ise *gizli diplomasiyi*¹⁹ tercihi yapmış ve Türkiye'ye karşı diğer devletlerle ortak bir diplomatik cephe oluşturmaya çalışmıştır. Diplomatik açıdan son derece birikimli olduğu bilinen Lord Curzon ve kendini amatör diplomat olarak nitelendiren İsmet Paşa arasındaki buna benzer diplomatik, taktik ve stratejik adımlar konferansın birinci aşaması boyunca devam etmiştir.

Tüm bu diplomatik rekabete rağmen, Lozan'ın birinci evresinde çeşitli sorunlar müzakere edilerek çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu sorunları ve müzakereleri şu şekilde sıralayabiliriz.

İlk olarak, Trakya sınırı gündeme gelmiştir. Bu konu aslında Mudanya Mütarekesi'nde çözüme kavuşturulmuştur. Ancak Türkiye ek olarak Edirne'de bulunan

¹⁷ Lord Curzon ve İsmet Paşa'nın tam konuşma metinleri için bkz: (Meral, 1969: 3-4).

¹⁸ İki taraf ülke arasında gerçekleşen diplomatik görüşmeler olarak tanımlayabiliriz.

¹⁹ Tarafların yaptığı görüşmeleri açıklamayarak gizli tuttuğu diplomasi biçimidir.

Karaağaç'ı istemiştir. Aynı zamanda Batı Trakya ilgili bir halk oylamasının yapılmasını talep etmiştir. Bu taleplerle ilgili meselede Balkan devletleri Müttefiklerle hareket ederek bir cephe oluşturmuşlardır (İnönü, 1998: 85-86).

İkinci olarak, Ege Adaları sorunu müzakere edilmiştir. Ege Adaları'yla ilgili Türkiye, İmroz, Bozcaada, Tavşan Adaları ve Semadirek adalarının Türk egemenliğinde kalmasını ve diğer adaların ise silahsızlandırılmasını talep etmiştir (Özdemir, 2013: 168).

Üçüncü olarak, İstanbul ve Çanakkale Boğazları meselesi görüşülmüştür. Boğazlarla ilgili Lozan Konferansı'nda iki tez ortaya konulmuştur. İngiltere'ye ait ilk tezde, boğazlarla ilgili geçiş koşullarının uluslararası bir komisyona verilmesi, stratejik yerlerin silahsızlandırılması (Akyol, 2013) ve boğazların açık olması görüşü savunulmuştur. Sovyetler Birliği'ne ait tezde ise boğazların savaşta ve barışta tüm ülkelerin ticaret gemilerine açık olması ve savaş gemilerine kapalı olması görüşü öne sürülmüştür. Türkiye, İngiltere'ye dostluk mesajı vermek, Musul meselesine katkı sağlayacağı gerekçesiyle İngiltere'nin tezine yakın durmuştur (Demirci, 2011: 92-97).

Dördüncü olarak, Misak'ı Milli sınırlarında olmasına rağmen Hatay'ın 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması çerçevesinde (Atabey, 2015: 193) Suriye tarafında kalmasına karar verilmiştir.

Beşinci olarak, azınlıklar meselesi gündeme gelmiştir. Müttefikler, azınlıkları kapsayacak bir genel affın çıkarılması, vergi vermek suretiyle azınlıkların askerliğe alınmaması, aile ve özel hukuk bağlamında azınlıkların kilise hukukuna bağlı olması gibi azınlıklara ilişkin çeşitli talepleri dile getirmişlerdir. Buna karşı çıkan İsmet Paşa, Osmanlı yönetimi altında azınlıkların her türlü hakka sahip olduğunu ve ortaya çıkan milliyetçi akımların devlet zarar verdiğini savunmuştur. Müttefiklerin bahsettiği azınlık haklarının bahane edilerek iç işlerine yönelik olası müdahalelerini İsmet Paşa önlemeye çalışmıştır (Akyol, 2013).

Lozan'ın birinci aşamasında yukarıda verilen ve önemli olduğu düşünülen konular müzakere edilmiş ve Musul dışındaki sınır meseleleri çözüme kavuşturulmuştur. Yunanistan ile 1923 yılının başlarında esir ve nüfus mübadelesi konularında anlaşmaya varılmıştır. Taraflar arasında en önemli beş sorun olarak görülen konular çözüme kavuşturulamamıştır. İsmet Paşa'nın 26 Ocak 1923'te Ankara Hükümeti'ne yolladığı telgrafta ve gazetecilere verdiği mülakatta şu beş sorun çözülemediğini dile getirmiştir:

- Musul Meselesi: Bu meselede İngiltere ile savaş olasılığı bulunmaktaydı. Ayrıca Kürt sorunuyla da ilgili olduğu için önemliydi.
- Adli Kapitülasyonlar: Türkiye'de bulunan kişi ve şirketlerin Türk hukuku yerine bağlı buldukları konsoloslukların mahkemelerinde yargılanmaları istenmiştir. Buna ek olarak Müttefikler kapitülasyonlar kaldırılırsa Türk hukuk sistemi üzerinde uluslararası denetim talep etmişlerdir. Türk heyeti ise bu talepleri kabul etmemiştir.
- Mali Sorunlar ve Osmanlı Borçları: Bu konuda Fransa ile anlaşma sağlanamıyordu. Aynı zamanda bu konu Türk tarafı için "milli çıkar ve bağımsızlık" sorunuydu.
- Tamirat Bedeli: Türk tarafı Anadolu'da işgal sırasında meydana gelen zararlar için Yunan tarafından savaş tazminatı istemiştir ancak Müttefikler bu konuda taviz vermeye yanaşmamıştır.

- Savaş Tazminatı: Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin uğradığı zararların telafisi olarak Türkiye'den savaş tazminatı istenmiştir. Türk tarafı ise bunu kabul etmemiştir. (Akyol, 2014, Bölüm 6:1).

Bununla birlikte, 30 Ocak 1923 tarihinde Müttefiklerin Sevr Antlaşması'ndan farklı olmayan bir antlaşma taslağını Türk tarafına kabul ettirmeye çalışmaları Lozan görüşmelerini tıkanma aşamasına getirmiştir. Tarafların kendi aralarında anlaşamamaları üzerine 4 Şubat 1923'te Lozan'daki diplomatik görüşmeler kesintiye uğramış (İnce, 2013: 118), İsmet Paşa ve heyeti Türkiye geri dönmek için hazırlık yapmıştır.

İsmet Paşa Türkiye'ye dönmeden hemen önce Lord Curzon'la bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede İsmet Paşa, Lord Curzon'a kendisinin çeşitli bahaneler öne sürerek barış görüşmelerinin kesintiye uğramasına sebep olduğunu dolayısıyla tekrardan savaş çıkacağını söylemiştir. İsmet Paşa Türkiye'ye döneceği zaman tüm dünyaya Lord Curzon'u barış istemeyen biri olarak ilan edeceğini bu görüşme esnasında dile getirmiştir. İsmet Paşa'nın bu konuşmalarına karşılık Lord Curzon öfkeli bir şekilde cevap vermiş ve bu söylemleri reddetmiştir (İnönü Vakfı, tarihsiz). İsmet Paşa, bu görüşmede utandırma ve karşı tarafı suçlama stratejisi kullanarak *duygusal diplomasiyi*²⁰ kullanmış ve Lord Curzon'u zor durumda bırakarak görüşmelerin devamını sağlamaya çalışmıştır. Ancak Müttefikler önceden karar aldıkları için İsmet Paşa bu diplomatik adımından sonuç alamamıştır.

Bu görüşmeden sonra İsmet Paşa ve heyeti Türkiye'ye geri dönmüştür. Bunun üzerine Mustafa Kemal İzmir'de bulunduğu sırada gazetecilere verdiği bir mülakatta Müttefiklerin Lozan Konferansı sırasında takındıkları tavrı eleştirmiş ve bir savaş ihtimali ortaya çıkarsa buna karşı gerekli tüm tedbirlerin alınacağını vurgulamıştır²¹. Bu söylemiyle Mustafa Kemal diplomatik görüşmelerin devamı ve bu görüşmelerde diplomatik kazançları artırmak amacıyla askeri seçeneği bir tehdit olarak konumlandırmıştır. Mustafa Kemal Çanakkale Krizi'nde olduğu gibi *zorlayıcı diplomasiyi* kullanarak Müttefikleri benimsedikleri politik duruştan uzaklaştırmaya çalışmıştır.

Nihayetinde, Lozan Konferansı'nı bir barış antlaşmasıyla sonlandırarak olan diplomatik müzakereler çetin tartışmaların ardından 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre karara varılan meseleler şu şekilde özetlenebilir:

- Karaağaç Yunanistan'dan savaş tazminatı olarak alınırken (Atatürk Araştırma Merkezi, tarihsiz), Batı Trakya ilgili halk oylaması reddedilmiştir.
- Ege Adaları Sorunu; İmroz, Bozcaada, Tavşan Adaları'nın Türkiye'ye, Semadirek'in Yunanistan'a, Meis Adası'nın İtalya'ya verilmesiyle çözülmüştür. Buna ek olarak Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında

²⁰ Duygusal diplomasi, diğer devletlere karşı belirli bir duygusal tepkiyi resmi ve açık şekilde yansıtmayı amaçlayan devlet düzeyinde koordineli bir davranıştır" (Hall, 2015: 16).

²¹ "Biz de Lozan Konferansı'nı dikkatle takip ediyoruz. Çünkü biliyorsunuz, konferansa davet olduğumuz zaman ordularımız bütün cihanı hayrete ve takdire mecbur edecek çok parlak ve çok kati bir zaferin etkeni bulunuyordu. Askeri hareketimizi erteleyebilecek karşımızda hiçbir mani kalmamıştı. Buna rağmen İtilaf devletlerinin iyi niyetine ve tekliflerinin samimiyetine inanarak, ordularımızı durdurarak pek insani hislerle delege heyetimizi Lozan'a gönderdik. Bizim bu hareketimizi eleştiren dostlarımıza İtilaf devletlerinin artık iyi niyetlerine emniyet edilebileceği kanaatini beyan ettik. Ne yazık ki, bütün samimiyetimize ve ciddiyetimize rağmen bugüne kadar uzayıp gelen konferansın son safhası, henüz İtilaf devletlerinin zihniyetinde değişiklik olmadığını, hala eski Osmanlı devletini boğazlayan ve milletimiz için en şiddetli ve en kahredici bir uyanış darbesi olan eski tavrı ve hareketi başka şekil ve surette yeni Türkiye devletine kabul ettirmek istiyorlar. Son dakikaya kadar İtilaf devletlerinin hakkı ve hakikati teslim etmelerini beklemekle beraber, bütün medeniyet cihanının samimi eğilimine rağmen harbi devam ettirmek mesuliyetinden çekinmezlerse, hükümetimiz, vatan ve millete karşı taahhüt eylediği vazifeyi iyi tamamlayabilmek için girişmeye mecbur olduğu tedbirleri düşünmekten ve almaktan bir an geri kalmamıştır." (Atatürk, 2005: 44).

Yunanistan'ın deniz üssü kurmaması ve askeri faaliyetlerde bulunmaması kabul edilmiştir (Özdemir, 2013: 168).

- Musul'un Türkiye'ye verilmesi talebi kabul görmemiştir (Çavdaroğlu, 2011: 83).
- Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler azınlık olarak kabul edilirken, azınlık hakları ile Müslüman hakları eşitlenmiştir (Akyol, 2013).
- Boğazlar'da serbest geçiş kabul edilirken, Boğazlar'da bir uluslararası komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Tavşan Adaları, Semadirek, Limni, İmroz (Gökçeada) adalarının silahsızlandırılmasına hüküm verilmiştir (Doğru, 2013: 146-147).
- Kapitülasyonlar her bakımdan kaldırılmıştır²².
- Osmanlı Borçları, Osmanlı'dan ayrılan devletler arasında bölüştürülmesi kabul edilmiştir (Akyol, 2014, Bölüm 9:37).

Karara varılan maddeler incelendiğinde, diplomatik süreçlerde sıklıkla görülen ve bu süreçlerin doğal çıktıkları olarak oluşan karşılıklı tavizlerin verildiği görülmektedir. Bu karşılıklı tavizler, savaş durumu ve tarihsel anlaşmazlıklar yerine barışçıl bir politik evrenin başlamasına neden olmuştur. Dahası Türkiye adına uluslararası hukuk açısından tanınmayı beraberinde getirmiştir.

Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir. Bu kabul, Yüksek Komiserlere iletdikten sonra işgal bölgelerinin boşaltılması söz konusu olmuştur. Bu sağlandıktan sonra, Lozan Barış Antlaşması'yla Türkiye kendine verilen topraklarda Ekim 1923'ten itibaren "sınırsız egemenliğe" kavuşmuştur (Demirci, 2011: 193).

Ayrıca bütünüyle bakıldığında antlaşma metninin tüm taraflarca dünya kamuoyuna açıklanması nedeniyle *açık diplomasinin*²³ antlaşma metni üzerinden benimsendiği görülmektedir. Dolayısıyla görüşmeler esnasında zorlayıcı diplomasi, sessiz diplomasi, gizli diplomasi gibi diplomasi biçimleri kullanılsa da üzerinde anlaşma sağlanan metin uluslararası denetime açıktır.

Sonuç

Bu çalışmanın odak noktası, Lozan görüşmeleri öncesinde ve esnasında diplomasinin farklı biçimlerinin bir strateji olarak kullanıldığı savunusudur. Diplomatik stratejiler kullanılmadan önce savaşlar politik bir araç olarak yıllarca kullanılmıştır.

Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Lozan'a giden sürecin başlamasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın kazananları Müttefikler ve Kurtuluş Savaşı'nın kazananı Türkiye Lozan'da iki ana aktör olarak ön plana çıkmıştır. Bu iki ana aktörün temsilcileri, Lozan görüşmeleri sürecinde kendi ülkelerinin haklılığını, tezlerini, çıkarlarını savunmak amacıyla çeşitli diplomatik taktik ve stratejiler benimsemişlerdir. Belli konularda ortaya çıkan çıkar çatışmaları, benimsenen taktiklerin ve stratejilerin son derece çekişmeli ve rekabetçi olmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, Türkiye'nin Misak-ı Millîden taviz vermek istememesinden ve kırmızı çizgi politikasını benimsemesinden ve

²² Lozan Barış Antlaşması'nda kapitülasyonlara ilişkin 28.maddede şu ifadeler kullanılmıştır: "Bağıtlı Yüksek Taraflar Türkiye'de Kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak kabul ettiklerini açıklarlar". İlgili madde için bkz: Başkent Üniversitesi Sam. (tarihsiz). "Lozan Antlaşması", http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf, (Erişim Tarihi:15.05.2020).

²³ Gizli diplomasiden farklı olarak tarafların yaptığı görüşmeleri açık bir şekilde ilan ettikleri diplomasi türü olarak tanımlanabilir.

Müttefiklerin esasen Sevr benzeri bir antlaşmayı Türkiye'ye kabul ettirmek istemesinden kaynaklanmıştır. Bu iki politik tutumun birbirinden oldukça uzak olması, görüşmelerin uzamasına hatta kesilmesine neden olmuştur.

Bu duruma rağmen, taraflar başlangıçtaki politik tutumlarını esnetmiş ve uzlaşma iradesi ortaya koyarak birçok konunun çözüme kavuşturulmasını sağlamışlardır. Musul, Boğazlar, Hatay gibi çözümü netleştirilmeyen konular ise konferans dışında tartışılması kararı çıkmıştır. Aslına bakılırsa bu karar barış görüşmelerinin nihayete kavuşturulması için son derece önemliydi. Çünkü bahsi geçen konular uzlaşılması oldukça zor olduğundan görüşmeleri başarısız hale getirmesi olasıydı.

Ertelenen ve çözüme kavuşturulan konular neticesinde 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Böylelikle, nihai barış sağlanmış, Türkiye uluslararası hukuk açısından tanınmış ve Türkiye'nin egemenlik hakları teslim edilmiştir.

Barış antlaşması imzalanıncaya dek çalışmada vurgulandığı gibi birçok diplomasi biçimi ön plan çıkmıştır. Konferansın toplanma şekli nedeniyle çok taraflı diplomasi ve barış antlaşması metninin tüm dünya kamuoyuna açıklanması nedeniyle açık diplomasi kullanılmıştır. Diğer diplomasi biçimleri ise tarafların politik tutumlarını güçlendirmek için başvurdukları stratejilerdir. Taraflar karşıt cepheler oluşturmak için hem ikili diplomasiyi hem de gizli diplomasiyi kullanmışlardır. Aynı zamanda birbirlerini diplomatik çözüme zorlamak için zorlayıcı diplomasiye ve duygusal diplomasiye, dünya kamuoyuna mesaj vermek için kamu diplomasisine ve siyasetçi, diplomat gibi önemli konumlarda bulunan kişilerden destek almak amacıyla sessiz diplomasiye başvurmuşlardır.

Dolayısıyla bu çalışma, Lozan Barış Görüşmelerinde birçok diplomasi biçiminin kullanıldığına ve barış görüşmelerinin çok boyutlu bir diplomatik sürece dönüştüğüne dikkat çekmiştir. Daha detaylı bir inceleme yapıldığında ve ön plana çıkmayan diğer devletlerin diplomatik tutumları araştırıldığında birbirinden farklılaşan diplomasi biçimlerinin artabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abdurahmanlı, E. ve Bağış, E. (2021). "Diplomasi Tanımı ve Uluslararası Konjonktürde Mevcut olan Diplomasi Türleri", Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 140-160.
- Ahmed, F. (1995). Modern Türkiye'nin Oluşumu, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Akyol, T. (2014). Bilinmeyen Lozan, İstanbul: Doğan Yayınları.
- Akyol, T. (2013). "Bilinmeyen Lozan" <https://www.cnnturk.com/bilinmeyenlozan/>, (Erişim Tarihi: 07.04.2020)
- Amasya Valiliği. (tarihsiz). "Amasya Tamimi" <http://www.amasya.gov.tr/amasya-tamimi-22-haziran-1919>, (Erişim Tarihi: 05.04.2020).
- Arıkan, Z. (tarihsiz). "Lozan Antlaşması ve İsmet Paşa", <http://www.ismetinonu.org.tr/lozan-antlasmasi-ve-ismet-pasa/>, (Erişim Tarihi: 09.04.2020).
- Atabey, F. (2015). "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 7, ss. 193-209.
- Atatürk Araştırma Merkezi (tarihsiz). "Yunanlılardan istenen savaş tazminatından dolayı İsmet Paşa ile Hükûmet arasında çıkan görüş",

<https://www.atam.gov.tr/nutuk/yunanlilardan-istenen-savas-tazminatindan-dolayi-ismet-pasa-ile-hukümet-arasında-cikan-gorus-ayriliği-ve-gerginlik>, (Erişim Tarihi: 12.05.2020).

- Atatürk, M. K. (2005). Atatürk Bütün Eserleri (Cilt 15), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aysal, N. (2013). "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 53, ss. 4-21.
- Babaoğlu, R. (2019). "Muharebeden Diplomasıye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 35, Sayı: 1, ss. 95-140.
- Başkent Üniversitesi Sam. (tarihsiz). "Lozan Antlaşması", http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf, (Erişim Tarihi: 15.05.2020).
- Başkent Üniversitesi Sam. (tarihsiz). "Sevr Antlaşması", http://sam.baskent.edu.tr/belge/Sevr_TR.pdf, (Erişim Tarihi: 04.05.2020).
- Başığit, T. (2007). Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması, ÇTTAD, Cilt: 6, Sayı: 14, ss. 177-184.
- Berridge, G. (2021). Diplomacy: Theory and Practice, Switzerland: Springer Nature.
- Bilgin, M. S. (2005). "Lozan Konferansı'nda Ermeni Meselesi: İtilaf Devletlerinin Diplomatik Manevraları ve Türkiye'nin Karşı Siyaseti", Belleten, Cilt: 69, Sayı: 254, ss. 267-284.
- Birsel, C. (1933). Lozan (Cilt 1), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Birsel, C. (1998). Lozan (Cilt 2), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Brown, S. (2001). "Diplomacy", <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/diplomacy>, (Erişim Tarihi: 07.12.2022).
- Çavdaroğlu, H. A. (2011). Öncesi ve Sonrası ile Lozan, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Çulfaı, M. (1999). "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1992", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 45, ss. 801-820.
- Davies, S. E., Kamradt-Scott, A. ve Rushton, S. (2015). Disease Diplomacy: International Norms and Global Health Security, Maryland :JHU Press.
- Demirci, S. (2011). Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923, İstanbul: Alfa.
- Dichter, H. (2020). Soccer Diplomacy: International Relations and Football since 1914, Kentucky :University Press of Kentucky.
- Dlamini, K. (2003). "Is Quiet Diplomacy an Effective Conflict Resolution Strategy?", <https://www.saiia.org.za/wp-content/uploads/2008/05/16-Dlamini.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.12.2022)
- Doğru, S. (2013). "Türk Boğazları'nın Hukukî Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, ss. 123-169.
- Eren, E. (2021). "Geleneksel Diplomasiden Modern Diplomasıye Diplomasinin Tarihsel Evrimi", Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 32-55.
- Gienow-Hecht, J. C. (2009). Sound Diplomacy, In Sound Diplomacy, Chicago: University of Chicago Press.

- Gönlübol, M ve Kürkçüoğlu, Ö. (1985). "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, ss. 451-473.
- Güven, C. (2018). "Mîsâk-ı Millî: Türkiye'nin İstiklâl Ve İstikbâl Esasları", Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 20, ss. 117-138.
- Hall, T. H. (2015). Emotional Diplomacy: Official Emotion on the International Stage, 1st Edition, New York: Cornell University Press.
- Hür, A. (2016). Her Açıdan Lozan Konferansı, İstanbul: Akpınar Huzur Yayınevi.
- İnce, F. (2013). "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 53, ss. 101-128.
- İnönü Vakfı (tarihsiz). "Lozan Antlaşması Kesintisi Sırasında İnönü ve Lord Curzon -1923", <https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-antlasmasi-kesintisi-sirasinda-inonu-ve-lord-curzon-1923/>, (Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- İnönü, İ. (1998). İsmet İnönü'nün Hatıraları: Lozan Antlaşması, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları
- İskit, T. (2012). Diploması Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Karagedikli, G. (2013). 90 Soruda Lozan Barış Antlaşması, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kuran, E. (1992). "Birinci Dünya Savaşı", <https://islamansiklopedisi.org.tr/birinci-dunya-savasi>, (Erişim Tarihi: 05.04.2020).
- Küçük, C. (1992). "Balkan Savaşı", <https://islamansiklopedisi.org.tr/balkan-savasi>, (Erişim Tarihi: 05.04.2020).
- Küçük, C. (2009). "Sevr Antlaşması", <https://islamansiklopedisi.org.tr/sevr-antlasmasi>, (Erişim Tarihi: 05.04.2020).
- Manheim, Jarol B. (1994). Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy: The Evolution of Influence, New York: Oxford University Press.
- McGlinchey S. (2017). "Diplomacy", E-International Relations, <https://www.e-ir.info/2017/01/08/diplomacy/>, (Erişim Tarihi: 07.12.2022).
- Meral, S. (1969). Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler (Cilt 1), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Oral, M. (2018). "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Tarihsel Konumu", Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 3-16.
- Oran, B. (2009). Türk Dış Politikası Cilt 1919- 1980, 15. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, A. U. (2013). "Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 53, ss. 155-200.
- Öztoprak, İ. (1995). "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesi'nin Cereyan-ı Müzakeratı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 33, ss. 565-612.
- Öztürk, C. (2005). "Mondros Mütarekesi", <https://islamansiklopedisi.org.tr/mondros-mutarekesi>, (Erişim Tarihi: 06.04.2020)
- Özüçetin, Y. ve Dağistan, M. (2010). "Meclis Celse Zabıtlarında Kuva'yı Milliye", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt:9, Sayı:20, ss. 3-30.

- Polat, Ü. G. (2013). "Lozan Konferansı Başlarken Basın ile Kurulan Diyalog", Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 53, ss.247-266.
- Potter, E. H. (2002). Cyber-diplomacy: Managing Foreign Policy in the Twenty-First Century, Kingston :McGill-Queen's Press.
- Sarı, İ. (2016). Şanlı Lozan Tarihi, Antalya: Nokta e-Kitap.
- Sharp, P. (2009). Diplomatic Theory of International Relation, Cambridge :Cambridge University Press.
- Sonyel, S. R. (1974). "Lozan'da Türk diplomasisi", Belleten, Cilt: 38, Sayı: 149, ss. 41-116.
- Şener, B. (2018). "Savaş ile Barış Arasında Bir Kriz Yönetim Stratejisi Olarak Zorlayıcı Diplomasi ve Türk Dış Politikasındaki Örnekleri", T.Sakman(ed), İstanbul: Tasam Yayınları.
- Şenol, C. (2011). Gazi Paşam, İstanbul: Yılmaz Basım.
- Tağmat, Ç. D. (2013). "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 18, ss. 29-54.
- Tenembaum Y. (2017). "Diplomacy Is the Art of Enhancing Power", E-International Relations, <https://www.e-ir.info/2017/02/22/diplomacy-is-the-art-of-enhancing-power/>, (Erişim Tarihi: 07.12.2022).
- Toprak, Z. (2002). "Cihan Harbi'nin Provası: Balkan Harbi", Toplumsal Tarih Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 104, ss. 44-51.
- Tural, S. (2003). "Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Tescil Antlaşması: Lozan", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 55, ss. 1-16.
- Turan, İ. (2004). <http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1970-1973>, (Erişim Tarihi: 05.04.2020).
- Turan, Ş. (2003). "Lozan Antlaşması", <https://islamansiklopedisi.org.tr/lozan-antlasmasi>, (Erişim Tarihi: 08.04.2020).
- Türk Tarih Kurumu. (2016). "1922 Mudanya Silah Bırakışımı Sözleşmesi", https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/4-1922_Mudanya.pdf, (Erişim Tarihi: 05.04.2020).
- Uzun, H. (2013). "Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi Ve Lozan Konferansı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922-20 Kasım 1922)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 53, ss. 329-350.
- Yalçın, S. (2011). Millî Mücadele Dönemi, 90.Yılında Millî Mücadele Sempozyumları, Atatürk Araştırma Merkezi.